

TADAS ČAPANAUŠKAS

Kauno technologijos universitetas

MIRCEA ELIADE'S ŠVENTYBĖS SAMPRATA TECHNINIO REPRODUKUOJAMUMO EPOCHOJE

The Conception of the Holy by Mircea Eliade
in the Age of Mechanical Reproduction

SUMMARY

This article discusses the conception of the Holy in the age of mechanical reproduction formulated by the Romanian-born philosopher and religious scholar Mircea Eliade. The conception refers to *homo religiosus* in whom manifestations of sacredness and holiness provide meaning. In this article the age of mechanical reproducibility reveals problems for the existence of *homo religiosus*. In the age of mechanical reproducibility, the phenomenon of the Holy encodes religious archetypes and gradually loses the primary ontological status. A change of place and time lead to religious archetypes undergoing a desacralization process. Religious symbols and marks are abundantly reproduced by modern technical support. The analysis of the conception of the Holy by Mircea Eliade provides an opportunity to consider the age of mechanical reproduction from the perspectives both of the archaic and the contemporary religious man, where a person is understood not only as a process of chemical reactions, mental formations, nerve impulses, but also as a whole conscious entity with a permanent possibility to choose, and being independent from the forces of historicism. Studies of Mircea Eliade's *homo religiosus* also uncover an attempt to deconstruct the modern secularized person's thinking pattern, revealing an interface between postmodern thinking and primitive religious archetypes. *Homo religiosus* in Eliade's works is particularly relevant in the context of the modern world of technology and secular society.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje nagrinėjama rumunų religijotyrininko Mircea Eliade's „šventybės“ samprata techninio reprodukuojamumo epochoje. Straipsnyje nagrinėjama Eliade's „šventybės“ sąvoka – nuoroda į *homo religiosus* tikrovę, kurioje įgauna prasmę sakralumo ir šventumo apraiškos. Darbe kalbama apie techninio repro-

RAKTAŽODŽIAI: šventybė, techninio reprodukuojamumo epocha, *homo religiosus*, *hierofanija*, aura.

KEY WORDS: holy, age of mechanical reproduction, *homo religiosus*, *hierophany*, aura.

dukuojamumo epochoje atsiskleidžiančią *homo religiosus* egzistencijos kitimo problematiką. Techninio reprodukuojamumo epochos kontekste „šventybės“ fenomene užkoduoti religiniai archetipai pamažu praranda pirminį ontologinį statusą. Pasikeičia nuo vietos ir laiko sąlygotų religinių archetipų autentiškumo aura, religiniai simboliai ir ženklai pradeda gausiai reprodukuoti šiuolaikine technika. Mircea Eliade's „šventybės“ sampratos analizė atveria galimybę į techninio reprodukuojamumo epochą pažvelgti per archajiško ir šiuolaikinio religinio žmogaus prizmę, kurioje žmogus suprantamas ne vien kaip cheminių procesų, psichinių darinių, nervinių impulsų visuma, o kaip sąmoninga esybė, turinti nuolatinio pasirinkimo galimybę ir nepriklausanti istorizmo aplinkybių suformuotai visumai. Mircea Eliade's *homo religiosus* tyrimuose taip pat galime aptikti bandymą dekonstruoti šiuolaikinio sekuliarizuoto žmogaus mąstymo modelį, atskleidžiantį postmodernaus mąstymo ir pirmykščių religinių archetipų sąsajas. Eliade's darbuose atsiverianti *homo religiosus* egzistencinė erdvė ypatingai aktuali šiuolaikinių technologijų ir sekuliarizuoto pasaulio kontekste.

ĮVADAS

Nuo filosofijos atsiradimo pradžios nėra atsakyta į esminį klausimą, kurį labai tiksliai apibrėžė Kantas: „Kas yra žmogus?“ Kanto teigimu, tai yra pamatinis filosofijos klausimas. Vienareikšmiško atsakymo nėra iki šiol, tačiau žvelgiant iš šiuolaikinių mokslų perspektyvos, šis klausimas tampa savaime suprantamas arba turi būti priimtas kaip savaime suprastas. Graikijos poliuose užgimusi filosofija, skatinusi pažinti žmogaus esybę, su Naujųjų laikų gamtotyra pamažu įgauna gamtos mokslų pribuvėjos vaidmenį. Gamtos mokslai galiausiai išsivysto į šiuolaikinę moderniąją techniką. Naujųjų technologijų kontekste autentiška žmogaus egzistencija netenka prasmės, tačiau žmogus ne visuomet buvo suvokiamas kaip mąstantis gyvūnas. Esminis skirtumas, skyręs žmogų nuo gyvūno, buvo galimybė pažinti, suvokti, atsiverti transcendencijai. Žmogaus suvokimas iš esmės keičiasi po Darvino natūraliosios atrankos teorijos ir Nietzsche's diagnozuotos „Dievo mirties“ idėjos. Marksistų transformuota Hegelio dvasios fenomenologija galutinai įprasmina gamtos mokslų ir istorinio žmogaus pergalę. Gamtamoksliskai iš-

auklėtas žmogus įgauna savaime suprantamą akivaizdybę. Nors „šventybės“ sąvokoje užkoduotas ne tik skirtingų religijų, bet ir moralės filosofijos pagrindas, religija nebetenka vietos logiškai dedukuotų ir racionaliai apibrėžtų mokslų srityje. Šiuolaikinėje technokratinėje visuomenėje itin svarbūs „šventybės“ sąvokoje slypinčių archetipų, kaip tarpcivilizacinių fenomenų, tyrimai, skatinantys dar kartą permąstyti žmogaus vietą šiuolaikiniame pasaulyje ir apmąstyti moralės, etikos, estetikos problemas šiuolaikinio individo gyvenime. „Šventybės“ fenomene slypintys žmogiški idealai sujungia skirtingas kultūras, todėl „šventybės“ tyrimas simbolizuoja skirtingų kultūrų bendrumo pamatą ir atspindi tarpkultūrinio dialogo intensyvėjimo galimybę. Eliade's į „šventybės“ siekimą orientuoto religinio žmogaus tyrimai ypač svarbūs šiuolaikinės technokratiškos ir sekuliarizuotos visuomenės kontekstuose. „Šventybės“ tyrimų plotmėje atsiveria daugiaprasmiška skirtingų simbolių galia, įprasminanti nuo vietos, laiko, istorinių aplinkybių nepriklausančios žmogiškosios savirefleksijos bei savižinos galimybes.

MIRCEA ELIADE'S ŠVENTYBĖS SAMPRATA

Profesoriaus Tomo Sodeikos teigimu, „šventybės“ sąvoką pirmą kartą pavartojo Badeno mokyklos neokantininkas Wilhelmas Windelbandas: „Atrodo, į apyvartą ją paleido Badeno neokantininkų mokyklos protagonistas Wilhelm'as Windelband'as, kėlęs sau tikslą plėtoti filosofijos sistemą, susiejančią visas tris pamatines filosofijos disciplinas – pažinimo teoriją, etiką ir estetiką.“¹ „Šventybės“ sąvoka įgauna prasmę kaip religinio žmogaus egzistencinės tikrovės pagrindas. Tolesnė sąvokos „šventybė“ problematika plačiai nagrinėjama vokiečių filosofo ir religijotyrininko Rudolfo Otto darbuose. Otto manymu, įvairias religijas sieja bendras žmogiškas faktorius, atskleidžiantis „šventybės“ siekiamybėje. Šis reiškinys *apriori* atspindi universalių žmogiškųjų modelių egzistavimą skirtingų religijų kontekstuose: „Santykiai tarp religijų yra bendri. Nors skiriasi specifiniai įvairių religinių tradicijų keliai, tačiau visas religijas sieja tarpusavio sąveika. Viena vertus, religinių reiškinų universalumas, Otto manymu, paaiškinamas tuo, jog skirtingi specifiniai religijos reiškiniai yra priklausomi nuo žmogiškosios egzistencijos aplinkybių.“² Otto darbuose taip pat galime aptikti dvi naujas religiniame ir filosofiniame diskurse įsitvirtinusias sąvokas: *mysterium tremendum* ir numinozinis patyrimas (išgyvenimas). „Šventybės“ akivaizdoje religinis žmogus jaučia didelę pagarbą ir žavesį, išgyvena slėpinio momento akivaizdybę. „Šventybė“ – religinio žmogaus pasaulėjautos ontologinis pagrindas, išprasminantis *mysterium tremendum* iracionaliuose pojūčiuose. *Mysterium tremendum* – religinio

žmogaus pasaulio struktūros ašis. Anot Otto, religingas žmogus gali suvokti *mysterium tremendum* potyrį bet kurioje kitoje religijoje ar dvasinėje praktikoje. Numinozinio išgyvenimo patirtis atskleidžia *mysterium tremendum* – „šventybės“ esmę: „Pasak Otto teorijos, galutinis numinozinio jausmo šaltinis yra nepriklausomas nuo aplinkybių, kurios gali tą jausmą sužadinti. Šios aplinkybės veikia kaip stimulus (*Reize*), apeliuojantis į paslėptą žmogaus dvasios gabumą (*Anlage*), kuris gali būti „pažadintas“. Numinozinis išgyvenimas atsiranda giliausiame pažintiniame sielos pagrinde (*Erkenntnisgrund*).“³ Skirtingų numinozinių išgyvenimų aprašymų galime aptikti įvairiose religinėse praktikose: mokša, nirvana, samadhi, satori. „Šventybės“ slėpinio siekinys susieja skirtingas religijas.

Rumunų filosofas, religijotyrininkas, religijų teoretikas Mircea Eliade toliau plėtojo Rudolfo Otto šventybės sąvokos eksplikaciją, tačiau mokslininkas nesikoncentravo į jausmų ar emocijų sritį. Eliade'ę domino visuminis šventybės raiškos laukas. Eliade's šventybės tyrimėjimai apima skirtingus *homo religiosus* egzistencijos poliūs – gamtą, erdvę, simbolius, archetipus, istoriškumą. Šios religinio žmogaus gyvenamosios tikrovės plotmės atskleidžia *homo religiosus* egzistencinės struktūros epicentrą, kur prasmę įgyja šventybės manifestacija: „Savo knygos „Šventybė ir profanybė“ pratarmėje Eliade pabrėžia, kad jis ruošiasi eiti kitu keliu nei Otto pramintasis ir sieks „nusakyti šventybės fenomeną visos jo įvairovės atžvilgiu ir nagrinėti ne vien iracionalųjį jos aspektą.“ Jį do-

mina ne tik santykis tarp racionalių bei irracionalių elementų religijoje, bet ir „pati šventybės visuma.“⁴ Filosofiniame ir religiniame diskurse rumunų filosofas įtvirtina naują sąvoką. Šis terminas reprezentuoja visuminį šventybės raiškos lauką, tampantį prasmingu įvairių objektų ir reiškinių kontekstuose. Eliade šventybės apraiškas įvardino *hierofanijos* (gr. *hieros* – „šventas“, *phainom* – „pasirodyti“) terminu. Religingo žmogaus pasaulėjautoje kasdienybė yra persmelkta įvairių hierofanijų buvimo. *Hierofanijos* įprasmina skirtumą tarp dvasinių ir materialių kategorijų bei atskleidžia šventos ir pasaulietiškos erdvės dualumą *homo religiosus* egzistencijoje. Religiniam individui kasdienė tikrovė suponuoja šventybės atverties daugiaprasmiškumą ir dieviškų archetipų projekciją esamuojų laiku įvairių *hierofanijų* apraiškose: „Tai gi mus supantis pasaulis, kuriame juntamas žmogaus buvimas ir veikla, – kalnai, į kuriuos jis kopija, gyvenamos ir dirbamos vietovės, laivuojamos upės, miestai, šventovės – turi savo nežemiškus archetipus, kurie suvokiami kaip „planas“, „forma“, arba kaip paprasčiausias, tik aukštesniojo kosminio lygmens, „atitikmuo.“⁵ Religingas žmogus nuolat veikia šventybės ir pasaulietiško perkyroje kaskart atsinaujindamas pirminių archetipų kartotės plotmėje. *Hierofanijos* religingo žmogaus egzistencijoje pabrėžia šventybės visagalybę: „Daktas pasirodo besąs tam tikros išorinės jėgos, kuri jį išskiria iš jo aplinkos ir suteikia jam prasmę ir vertę, talpykla. Ši jėga gali slypėti daktto substancijoje arba formoje; uola pasirodo esanti šventa todėl, kad jau pati jos būtis yra *hierofanija*: būdama nesu-
gniuždoma, nepažeidžiama, ji yra tai, kas

nėra žmogus. Ji atspari laikui, jos realybė padvigubina jos amžinumas.“⁶ Pasaulietiško kontekste *hierofanijos* netenka prasmės, būdingos religinio žmogaus pasaulėjautai: „Šventybė gali pasirodyti, tarkime, per akmenį ar medį, tačiau tai nereiškia, kad pats akmuo yra kulto objektas. Šventi medžiai ir akmenys garbinami ne dėl to, kad jie yra medžiai ar akmenys, jie – hierofanijos. Religingam žmogui tokių *hierofanijų* gali būti labai daug – *hierofanija* gali tapti visas Kosmosas.“⁷ Materialia prasme daktas ar reiškinys nesitransformuoja virsdamas efemerišku subjektu, nors tapęs šventu (*hierofanija*), materialus objektas, reiškinys ar daktas pradeda talpinti tikrovės perkrovą atverdama *homo religiosus* žmogui antgamtinės realybės plotmę: „Žinoma, „kitybė“, kurią čia turi omenyje Eliade, nėra tai, ką pastebime, kai suvokiame, jog, pavyzdžiui, stalas yra „kažkas kita“ nei obuolys, ar griautinis yra „kažkas kita“ nei valtis“. Su hierofanija turime reikalą tik tada, kai „turime reikalą su slėpiningu aktu, kažko, visai kito, kažkios realybės, nepriklausiančios mūsų pasauliui, apraiška daktuose, sudarančiose mūsų ‚gamtinio‘, ‚žemiškojo‘ pasaulio dalį.“⁸ Religingo žmogaus gyvenime vyrauja skirtingų *hierofanijų* apraiškos. *Hierofanija* – objektas, daktas, reiškinys, sąvoka, visuminis būties laukas, atskleidžiantys šventybės galybę: „Hierofanija randasi iš „paradoksalaus šventybės ir pasaulietiško, būties ir nebūties, absoliuto ir reliatyvybės susiliejo. Tokio susiliejo kulminacija Eliade laiko Kristaus dievažmogystę. „Galima sakyti, – rašo jis, – kad hierofanijos yra ne kas kita, kaip Išikūnijimo stebuklo prefiguracijos.“⁹ Erdvė ir laikas, sąpnai ir vaiz-

duotė, gamta ir žmogus, istorija ir kultūra persmelkia Eliade's tyrinėto *homo religiosus* egzistenciją ir pabrėžia šventybės visagalybę. Desakralizuota būtis, priešingai nei sakrali erdvė, religinio žmogaus pasaulėjautoje neturi kokybinio skirtumo. Desakralizuota būtis religingam žmogui yra vienalytė ir neturinti kokybinių skirtumų, būdingų sakraliai erdvei. Desakralizuotoje erdvėje neįmanoma aptikti šventybės, bet, Eliade's manymu, neįmanoma aptikti visiškai desakralizuotos pasaulietiškos erdvės, kurioje būtų galutinai nuneigta religinio ritualo ir simbolio, pabrėžiančio šventybės buvimą, svarba ar būtų galutinai nunykęs religingumo momentas: „Kad ir kažin kokia būtų pasaulio desakralizacija, žmogus, pasirinkęs pasaulietišką gyvenimą, neį-

stengia visai atsikratyti religinių pažiūrų.“¹⁰ Tačiau modernių technologijų persmelktoje žmogaus egzistencijoje, šventybės fenomene slypintys žmogiškieji idealai išgyvena naujas metamorfazes. Šventybės fenomenas techninio reprodukuojamumo epochoje dažnai lemia trūkumą, kuris privalo būti racionaliai ir logiškai pagrįstas. Šventybės sąvokoje slypintys archetipai sekuliarizuotame technologijų pasaulyje reikalauja būti įvardinti matematinio gamtos pažinimo modelio principu, tačiau šventybės siekinys religinio žmogaus egzistencijoje nėra apibrėžta dogma, taisyklė ar loginė sąvoka, turinti aiškų pažinimo turinį. Šventybės siekimas – nuolatinis religingo žmogaus egzistencijos procesas ir *homo religiosus* santykio su tikrove pagrindas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Tomas Sodeika, Apie Šventybę, *Religija ir kultūra*, 2011, Nr. 8, p. 7.
- ² Philip C. Almond, Rudolf Otto, *An Introduction to His Philosophical Theology*. The University of North Carolina Press, 1984, p. 111.
- ³ Gooch A. Todd, *The Numinous and Modernity. An Interpretation of Rudolf Otto's Philosophy of Religion*. Walter de Gruyter GmbH & Co, 2000, p. 124.
- ⁴ Mircea Eliade, *Das Heilige und das Profane*. Hamburg: Rowholt, 1957, p. 8, cit. iš: Gintaras Beresnevičius, *Religijotyros įvadas*. Vilnius: Aidai, 1997, p. 92.
- ⁵ Mircea Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Iš prancūzų k. vertė P. Račius. Vilnius: Mintis, 1996, p. 13.
- ⁶ Ten pat, p. 8.
- ⁷ Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškas*. Iš prancūzų k. vertė P. Račius. Vilnius: Mintis, 1997, p. ix.
- ⁸ Ten pat, p. 9.
- ⁹ Mircea Eliade, *Die Religion und das Heilige*. Frankfurt am Main/Leipzig, 1998, S. 54, cit. iš: Šv. Bonaventūra, *Sielos vadovas į Dievą*. Vilnius: Aidai, 1999, p. 21.
- ¹⁰ Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškas*, p. 16.

B. d.